

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ: ВИЗНАЧЕННЯ, ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Гречко А. В., к.е.н., доцент

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

Малкіна Є. В., студентка ФММ, гр. УЕ-81

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

Існує величезна кількість визначень тіньової економіки, але всі вони відрізняються одне від одного. Досі не існує широко використовуваної термінології, тому що, по-перше, тіньову економіку вивчають представники різних наук, наприклад: психології, права, антропології та економіки. А по-друге, через те, що визначення не можуть бути однаковими в різних країнах, оскільки тільки від конкретного законодавства залежить, які види діяльності можна враховувати за тіньову економіку.

Однак найбільш повне визначення можна знайти у Словнику ключових термінів в області оцінки та управління: "Тіньова економіка складається з видів діяльності, які є продуктивними в економічному сенсі і цілком законними (за умови дотримання певних стандартів або правил), але які навмисно приховані від державних органів з наступних причин:

- щоб уникнути сплати податку на прибуток або інших податків;
- щоб уникнути сплати внесків на соціальне забезпечення;
- через невідповідність певним правовим нормам, таким як мінімальна заробітна плата, стандарти безпеки або здоров'я тощо.
- щоб уникнути дотримання певних адміністративних процедур, таких як заповнення статистичних запитальників або інших адміністративних форм» [1].

Крім того, слід також відрізнити тіньову економіку від чорної економіки, яка містить у своєму складі незаконну діяльність, наприклад, проституцію, виробництво і розповсюдження наркотиків. Угоди на чорному ринку є частиною тіньової економіки [2].

Обсяг тіньової економіки в Україні на 2018 рік склав 47,2% від загального ВВП і 46,8% у 2017 році [3].

В середньому розмір тіньової економіки виріс на 1,5% для всіх регіонів, крім Півночі та Центру, де він знизився на 4,3% [3].

Найбільш тіньовими секторами економіки є роздрібна торгівля і будівництво, оскільки вони займають 50% тіньової економіки, але, на відміну від інших секторів, тільки в цьому розмір тіньової економіки скоротився з 2017 по 2018 рік [3].

Найбільша частина тіньової економіки у 2017 і 2018 роках займає неврахований дохід від бізнесу, хоча його частка скоротилася з 60% до 57% [3].

Частка офіційно непрацевлаштованих працівників залишилася без змін протягом 2017 і 2018 років.

Відсоток неофіційної заробітної плати зріс з 18% у 2017 році до 21% у 2018 році [3].

Однак, зараз питання виміру розміру тіньової економіки є досить дискусійним. Кожна наявна методика розрахунку, яка використовується для вимірювання частки тіньової економіки, має свої переваги і недоліки, що обумовлює їх особливості.

Усі методи оцінки тіньової економіки можна умовно об'єднати в три групи: методи відкритої перевірки, спеціальні економіко-правові методи і статистичні методи [4].

Методи відкритої перевірки використовується спеціально створеними контролюючими органами. Вони виявляють і припиняють порушення податкового, митного, валютного, банківського, антимонопольного законодавств, правил торгівлі, санітарних норм, пожежної безпеки тощо.

Спеціальні методи економіко-правового аналізу використовуються для виявлення зусиллями досвідчених економістів і бухгалтерів слідів причин і умов економічних злочинів. Ці методи можна об'єднати в три групи:

- бухгалтерські — аналіз балансу, рахунків, подвійних записів; оцінки та калькуляцій, інвентаризацій і документацій;
- документальні — ретроспективний аналіз факторів господарської діяльності, що виявляються у вигляді специфічних документальних невідповідностей;
- економічні — аналіз взаємозв'язку економічних показників [4].

Статистичні методи найбільш широко використовуються для дослідження тіньової економічної діяльності на макrorівні для оцінки прихованого виробництва легальних товарів і послуг. До статистичних методів відносяться: методи статистичних індикаторів, методи м'якого моделювання, структурний і експертний методи. Методи специфічних індикаторів поділяються на прямі й непрямі. У більшості досліджень тіньова економіка вимірюється поєднанням двох останніх методів [4].

Прямі методи передбачають використання спеціальних обстежень, опитувань або податкових аудиторських перевірок та інших відповідних методів для виявлення розбіжностей між доходами й витратами та для характеристики окремих аспектів тіньової діяльності по групах.

Основний недолік даних методів полягає в тому, що середня точність і результати дуже залежать від готовності респондента співпрацювати.

До непрямих методів належать методи порівняння доходів і витрат, ресурсні, монетарні, трудові, операційні методи, а також методи товарних потоків.

Метод порівняння доходів і витрат використовує розбіжності між статистикою доходів і витрат. В системі національних рахунків розмір доходу ВВП повинен бути дорівнювати розміру витрат ВВП. Таким чином, якщо доступна незалежна оцінка витрат національних рахунків, то різниця між розміром витрат і розміром доходу може використовуватися як індикатор ступеня тіньової економіки [4]. Цей метод застосовувався в Австрії, Великобританії, Німеччині та США.

При використанні методу фізичних витрат ресурсів застосовуються непрямі дані для розрахунку реального обсягу ВВП. Найчастіше для цієї мети використовується методи витрат електроенергії, з них найбільш відомим є метод Кауфмана-Каліберди. Він заснований на ідеї, що тіньову економіку можна оцінити за допомогою інструментів, які вимірюються з високим рівнем точності (в нашому випадку це споживання електроенергії). Автори припускають, що еластичність споживання електроенергії до ВВП близька до одиниці, і будь-яке відхилення від одиничної еластичності є ознакою зміни тіньової економіки [4].

Методи фізичних витрат дуже прості і привабливі, але вони мають ряд недоліків:

- не всі дії тіньової економіки вимагають значних витрат електроенергії;
- в результаті науково-технічного прогресу використання електроенергії стає більш ефективним як у формальному, так і в тіньовому секторі економіки;
- можливі значні відмінності або зміни в еластичності електроенергії/ВВП в залежності від країни та часу.

У методі оцінки за показником зайнятості основний акцент робиться на обстеженні витрат робочої сили. На підставі випадкової вибірки обстежуються домогосподарства. Шляхом опитувань виявляється кількість годин, відпрацьованих респондентами в тій чи іншій галузі. Перевагою даного методу є той факт, що респондентів не питають про доходи і їм не має сенсу приховувати або спотворювати інформацію про відпрацьований робочий час. На підставі вибірових даних здобувають середній відпрацьований час (людино-дні), який зіставляється з офіційними даними.

Монетарний метод заснований на тому, що в тіньовій економіці при здійсненні операцій перевага віддається готівці. Класичний метод аналізу попиту на гроші заснований на припущенні, що тіньові транзакції здійснюються за допомогою готівки з метою уникнення контролю регулюючих органів. Посилення податкового навантаження на бізнес збільшує розмір тіньового сектору економіки та, як наслідок, співвідношення готівки до депозитів. Частка тіньової економіки розраховується в припущенні постійної швидкості обігу грошей в офіційному і тіньовому секторах економіки [4].

Операційний метод найбільш повно був розвинений Е. Фейга. Він заснований на припущенні, що має бути постійне в часі відношення між обсягом операційного та офіційного ВВП. Пов'язуючи повний номінальний ВВП з повними угодами, ВВП тіньової економіки може бути розрахований, відніманням офіційного ВВП з повного номінального ВВП.

Метод товарних потоків полягає в побудові специфічної балансової моделі та виявленні слабких місць в наявній інформаційній базі. Для окремих найважливіших продуктів і товарних груп будується товарний потік, тобто рух вартості від виробництва до використання (споживання). Використання такого підходу дозволяє дати кількісну характеристику зовнішньоекономічного посередництва [4].

Різноманіття окреслених вище методів зумовлено наступними об'єктивними чинниками:

- Недосконалість механізму оподаткування, є найбільш важливим фактором зростання тіньової економіки. Тіньова економіка є показником сильного дефіциту легітимності в державних правилах і слабкості соціальної дисципліни. Податки сприймаються населенням і суб'єктами господарювання не як необхідний будь-якій країні механізм перерозподілу без якого не може існувати жодна цивілізована країна, а як негативне явище, що зменшує їх дохід та прибуток. Таке сприйняття свідчить про низький рівень податкової культури, недостатньо ефективну комунікацію суспільства, суб'єктів господарювання і податкових органів, недосконалість інституційного забезпечення механізму оподаткування, не дивлячись на достатньо полярну систему оподаткування в Україні.
- Відсутність поваги до державних інституцій і, як наслідок, неготовність сплачувати податки: недостатня допомога держави у вигляді субсидій, допомоги з безробіття, вихідної допомоги

при звільненні та інших соціальних виплат через високий рівень корупції в уряді підриває довіру платників податків.

- Велика частка готівкових платежів: їх легше приховати, ніж електронні транзакції.
- Низька ймовірність бути викритим як нелегальний працівник, що збільшує привабливість роботи без офіційного працевлаштування, адже з'являється можливість не сплачувати податок на прибуток.
- Бюрократія, яка може зробити "приховування в тіні" необхідним для ведення або створення бізнесу.
- Широке прийняття суспільством неофіційного працевлаштування як норми, що ускладнює боротьбу з нею [2].

У таблиці нижче представлена двостороння модель боротьби з тіньовою економікою. У лівому стовпчику викладено методи зниження привабливості "тінізації" економіки. У правому — методи зміцнення державних інститутів і впровадження інструментів прямої демократії, таких як референдуми та правові ініціативи, щоб надати громадянам більше можливостей для участі в законотворчості та розробці податкової системи. Активна участь громадян у цих процесах зменшить відчуття, що їх піддають несправедливому обмеженню свободи, і підвищить почуття обов'язку і відповідальності перед державою.

Таблиця 1 [2]

Двостороння модель боротьби з тіньовою економікою

Зниження привабливості тіньової економіки	Зміцнення державних інститутів
Збільшення фінансових стимулів для суб'єктів господарювання	Законодавче унормування гнучкості податкової системи
Поліпшення та спрощення податкової системи	Створення довіри до держави та інвестиції у соціальний капітал
Вдосконалення інституційного механізму оподаткування для нівелювання корупцією	Участь населення у законотворчості
Зосередженість на підвищенні добробуту в офіційному секторі	Заохочення участі населення в офіційному секторі
Захист прав власності та збільшення інвестицій в інфраструктуру	Посилення заходів контролю за дотриманням законодавства
Дозвіл на більш гнучкі умови праці для робітників і роботодавців (індивідуальні угоди)	Реформування інститутів
Скорочення бюрократії	Інформування громадян про необхідність реформ

Проаналізувавши першопричини виникнення тіньової економіки, такі як: недовіра до державних інститутів, низький рівень громадянської самосвідомості та відповідальності, недоліки податкового механізму, доходимо висновків, що для зменшення частки тіньової економіки необхідно спрощувати податкову систему, підвищувати ефективність боротьби з корупцією, інвестувати у соціальний капітал, інформувати населення про наслідки ухиляння від сплати податків тощо.

Список використаних джерел:

1. OECD (2008) OECD Glossary of Statistical Terms, URL: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2789> (дата звернення: 13.02.2020).
2. Enste, D. (2018) The shadow economy in industrial countries. IZA World of Labor, URL: <https://wol.iza.org/articles/shadow-economy-in-industrial-countries/long> (дата звернення: 13.02.2020).
3. Київський міжнародний інститут соціології веб-сайт. Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1> (дата звернення: 13.02.2020).
4. Перов Є. В. Оценка теневой экономики России. 2015. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-tenevoy-ekonomiki-rossii> (дата звернення: 13.02.2020).